

■ *La impremta als països de parla catalana del Renaixement al Barroc*

per Jordi Torra*

Text d'una conferència llegida en el marc de l'exposició Alma Mater Librorum (Barcelona, juny 1989). L'autor fa una exposició global de l'evolució de la impremta a Catalunya i a València des del segle XVI fins al segle XVIII i anota els factors econòmics i socials que influeixen en el seu desenvolupament.

La magnífica exposició Alma Mater Librorum, pensada per commemorar els nou-cents anys de la Universitat de Bolonya, que aquests dies podem admirar a la capella de l'Hospital de la Santa Creu, ha donat peu per a parlar durant uns dies de les vicissituds del llibre en el curs de la nostra història. Avui ens toca explicar la impremta al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII. La falta d'estudis globals de la impremta catalana durant aquest llarg període i el fet que ens falti encara la topobibliografia de la impremta barcelonina i valenciana, dificulten, per no dir impossibiliten, una visió plena i segura de l'evolució de l'art d'imprimir durant aquest temps, tant en el seu contingut com en la seva forma i presentació externes. Estudis seriosos i profunds publicats en els darrers anys han anat esbossant el camí i ens permetran de donar-ne una visió global que, almenys, esperem que no serà falsa.

A mitjan segle XV apareix el llibre imprès en una Europa poblada majoritàriament per gent il·letrada. De fet, la cultura de l'època, des de feia molt, no

* Bibliotecari de la Secció de Reserva de la Biblioteca Pública i Universitària de la Universitat de Barcelona

era més que una cultura oral. La impremta irromp amb força a l'Europa moderna i fa fer el salt a un gran nombre de persones vers la cultura escrita. No és fins cap al 1460 que el nou art de la impremta comença a escampar-se, però ho fa amb tal força que ràpidament es multiplica el nombre de llibres, que fins aleshores era forçosament escàs. Hi ha qui afirma que a finals de segle -o sigui només en 40 anys- corrien ja per Europa de quinze a vint milions d'exemplars de llibres impresos.

El llibre no sols arriba a un gran nombre de persones, sinó que en etapes successives serà el vehicle d'expansió de molts corrents de pensament que esdevindran dominants. Al segle XVI, el llibre es posa al servei dels humanistes i dóna a conèixer les obres mestres retrobades del pensament grec i llatí. Es posa també al servei de les literatures en llengües nacionals i de l'estilística renaixentista. Al costat de les obres mestres de l'antiguitat pagana difon també els textos de la Bíblia i les obres dels pares de l'Església. Més tard generarà una certa forma d'esperit crític modern i contribuirà a l'impuls reformador. Com a mitjà que permet d'accelerar la circulació de la informació, afavoreix la cristallització de l'opinió pública i fa un gran paper en les guerres de religió, que vehiculen l'esperit de la Contrareforma.

La impremta es veu aviat com un instrument de força i arreu els poderosos miren d'esclavitzar-la recorrent a la censura. Així, durant tot el segle XVII estarà al servei de les ortodòxies. En el món catòlic és la gran època de la Reforma: es multipliquen el petits llibres de pietat destinats a alimentar la renovació de la sensibilitat religiosa i els grans moviments d'erudició que fixen el dogma renovat. Posteriorment el llibre tindrà un paper important en la preparació de la Revolució Francesa. La censura ha fet proliferar la impremta clandestina, que es disposa a atacar.

Després de la Revolució, l'Europa es transforma. A casa nostra l'influx de la Revolució i aquesta transformació tardaran més a arribar, però la seva repercussió no serà menor. Amb ella ve la Revolució Industrial: la gent del camp aflueix a la ciutat, on les lluites socials enduriran l'atmosfera. En aquest moment, el llibre es posa de nou al servei de les classes dominants. La resta del poble preferirà un nouvingut: el periòdic, que és més a l'abast de les masses alfabetitzades. És el primer pas vers un futur amb nous horitzons que anirà venint de mica en mica: després del periòdic vindrà la ràdio, després el cinema, la televisió, el vídeo..., mitjans tots ells que continuaran afavorint la irrupció de la cultura i de la informació a tothom, irrupció que havia començat amb el llibre imprès.

Aquest marc, aplicable a tot el context europeu, té uns trets més o menys visibles en cada un dels períodes en els diversos països. A casa nostra arriba molt aviat el llibre imprès, i molt aviat prenen importància la impremta i els llibreters. En parlar del llibre català serà Barcelona qui ens ocuparà més: és natural, i està dintre de la dinàmica de la lògica. El mateix ens passaria si ens fixéssim en la literatura o en el comerç, o en qualsevol altra faceta del món català. I si el camp l'eixemplem a tota l'àrea d'influència del català, qui ens ocuparà sobretot seran Barcelona i València, seguides de molt lluny per algunes altres ciutats de certa importància. A l'època de la invenció de la impremta

hi havia bibliòfils de prestigi a Barcelona. Potser el més il·lustrat era **Pere Miquel Carbonell**, escrivà reial, historiador i humanista del qual ens han arribat força testimonis de la seva erudició, del seu amor pels llibres i de la seva bella cal·ligrafia. Hauria estat interessant que alguns dels seus textos ens hagués transmès l'emoció o el rebuig que pogué sentir un bibliòfil en arribar-li a les mans el primer llibre imprès. Se'ns han conservat diversos manuscrits i incunables comprats per ell, on sempre feia constar amb la seva cal·ligrafia el dia i el lloc de la compra. Els inventaris de llibres de l'època no ens parlen d'impressos fins el 1477, malgrat que sabem del cert que el 1474 funcionava alguna premsa d'imprimir a Barcelona.

El segle XVI

L'època que ens ocuparà aquest vespre és la que va del segle XVI al XVIII. Comença amb un període d'esplendor, passa per una gran crisi -en la forma, no en el fons- i acaba amb una esplendor renovada. A principis del s. XVI, Barcelona, València i altres ciutats de parla catalana tenen ja establerts diversos obradors d'impremta, hi exerceixen llibreters que en alguns casos són també editors d'obres, comerciants i mecenes que posen capital per tal que els impressors publiquin alguna obra. Llibreters, comerciants i mecenes són els que després s'anomenaran editors, o sigui, els que posen els diners perquè es pugui imprimir un llibre per treure posteriorment un benefici de la seva venda. L'editor és normalment un llibreter, però també de vegades és un impressor i sovint no és ni una cosa ni l'altra. A més, com a editors abunden les entitats que tenen interès a publicar els llibres necessaris per a les seves activitats, com per exemple, l'Església i altres corporacions públiques. És el cas de la impremta que havia funcionat un any del període incunable i uns altres del segle XVI al monestir de Montserrat, per proveir de llibres litúrgics tota la congregació de benedictins de Valladolid, de la qual formava part aleshores i també per proveir-se de les butlles d'indulgències que tant prodigava el santuari; o també, el cas dels nombrosos llibres impresos a càrrec de la Diputació del General de Catalunya. Falta molt encara per saber del cert el paper de cada un d'aquests grups -impressors, llibreters, comerciants- en tota aquesta època. Molt sovint, per la portada i el colofó del llibre podríem creure que n'ha estat l'impressor un personatge que, per altres fonts, sabem que no havia tingut mai a les mans una premsa d'impremta. A mesura que continuïn avançant els estudis de topobibliografia i que siguin abastables tots els volums eixits de les nostres premses que se'ns han conservat fins ara, podrem anar posant molts punts sobre les is en la història de la impremta catalana.

Al llarg de tot aquest període, la impremta catalana arrossega el llast que la frenava ja des de l'època incunable. És una impremta digna que publica bons exemplars, però és una indústria que de cap manera no sobresurt dins el camp del mercat del llibre, no ja com el dels grans centres productors de certes ciutats europees -Venècia, Lió, París o Basilea-, sinó que ni tan sols no és comparable a Sevilla, o Salamanca o Alcalà. Segurament la impremta de Barcelona

—i consegüentment la catalana, exceptuant en aquest cas la de València— era dèbil com a resultat d'un doble factor: no tenia al darrere cap institució d'alta cultura, com la tenien Alcalà o Salamanca, i, per altra banda, probablement rebia ja aleshores les conseqüències de la seva alta competència comercial. La Barcelona del s. XVI més que un centre d'indústria ho és de comerç. Per això aquí té més importància el llibreter que la impremta. El comerciant prefereix els guanys i el negoci fàcil de la importació i venda del llibre, més que no pas el risc de muntar grans empreses d'edició.

Els llibreters eren negociants que, des de la simple activitat de vendre pergamí, paper, llibres en blanc, plomes, tinta..., van passar a ésser venedors de manuscrits i d'impresos i obriren botigues per a ambdós negocis. Eren sobretot enquadernadors. A aquestes activitats múltiples hi van afegir, en establir-se la impremta, la d'editors. Però no tots els llibreters publicaven llibres, ni tots els que publicaven llibres eren llibreters. El nom de llibreter anava lligat tradicionalment a la venda de paper i llibres enquadernats de fulls en blanc. El llibreter **Carmini Ferrer** —que va contractar l'edició del *Tirant lo Blanc* de Barcelona—, el qual, per la seva fortuna, podríem posar entre l'aristocràcia de la llibreria barcelonina, era un enquadernador.

Són molt nombrosos els casos d'edicions, sobretot al segle XVI, contractades a l'estranger per llibreters barcelonins o estrangers establerts a Barcelona, primer a Venècia i després, sobretot, a Lió. No havia estat així fins als anys 80 del segle XVI. Fins aleshores, la producció de Barcelona en concret sobrepassava una mica la de Salamanca, però només era la meitat de la de Sevilla. Del que sí que poden gloriar-se tant Barcelona com València, que tenien ja premses d'impremta el 1474 o potser un any abans, és d'haver mantingut sense interrucció des d'aleshores fins ara la seva activitat impressora.

Els primers impressors del segle XVI treballen a cavall entre aquesta època i la incunable. Dues èpoques, per altra banda, que ben poc difereixen entre si. De fet, s'elegí el 1500 com a final del temps incunable per ser el final de segle i no perquè a partir d'aquest any la presentació del llibre hagi experimentat grans canvis. Els canvis històrics es produeixen sempre amb lentitud, i potser més encara en el camp del llibre, al qual sempre ha costat de sortir de les formes tradicionals.

La impremta de Barcelona, que omple gairebé totalment la producció bibliogràfica del Principat, és una impremta respectable, però no de les que imposà direccions noves a la indústria i al comerç del llibre. No ja al Principat sinó tampoc als Països Catalans no hi hagué cap casa a la primera meitat del segle XVI que es pogués comparar amb les grans empreses que de manera molt decisiva participaren en la difusió de l'humanisme, com la casa **Froben** de Basilea, la dels **Manuzio** a Venècia i a Roma o la dels **Estienne** a França. A Espanya, la impremta d'Alcalà, en temps de **Miguel de Eguía**, té punts de semblança amb les que acabem d'esmentar, però no tingué projecció a l'exterior. Tampoc no assolí aquesta irradiació el tipògraf flamenc **Joan Mei** que s'establí a València vers l'any 1536. **Joan Baptista Anyes**, antierasmista i una de les figures més distingides de l'humanisme valencià, diu que Joan Mei era universalment reputat pel coneixement de les llengües llatina i grega i que fou

el primer que compongué a València amb caràcters grecs i hebreus. Una cultura tan sòlida no es fa amb uns pocs anys d'escola i aprenentatge, sinó que és el resultat d'estudis universitaris seriosos, com consta que havien fet els esmentats Manuzio i Estienne i altres, abans d'haver-se dedicat als negocis de la impremta i de la llibreria.

A Barcelona, en temps d'aquestes personalitats tan representatives de la història del llibre, trobem les figures que han donat més relleu a la impremta catalana: **Nicolau Spindeler**, **Pere Posa** el vell, **Joan Rosembach**, **Joan Luschnier** i **Carles Amorós**. Per això difereixen tan poc entre si aquests dos períodes de la impremta.

A Barcelona hi ha establerts llibreters alemanys, italians i francesos que importen llibres sense que això perjudiqui gaire la llibreria catalana. Al contrari, sembla que encara l'estimulava i l'enriquia. Les fires de Lió i els mercats italians obrien perspectives que aquí eren insospitades; però la competència ben segur que es deixà sentir fortament en el país.

La fira de Lió atreïa fortament els llibreters catalans. Era un gran mercat del llibre que competia amb Venècia amb avantatge en els països de la Mediterrània i que servia de pont entre ells i la fira de Frankfurt. Un dels impressors lionesos més cèlebres, **Joan Clein**, tingué estretes relacions amb Barcelona i amb els seus llibreters i impressors, i tenia procuradors a la ciutat, on vingué sovint per atorgar-hi escriptures notariales. En canvi, de moment, no es coneix cap obra impresa per Clein per encàrrec de llibreters barcelonins.

Excepte un, tots els llibres que coneixem impresos a Lió la primera meitat del segle XVI per compte de llibreters-editors barcelonins, són litúrgics: missals per a Barcelona, Girona, Vic i Tarragona; ordinaris [els ritus que cal observar en administrar els sagraments] per a Lleida, Vic, Urgell, Girona i Tarragona; breviaris per a Girona i Tortosa, i un diürnal per a Urgell. Els seus editors foren **Carmini Ferrer**, **Joan Trinxer**, **Francesc Costa**, **Joan Guardiola**, **Joan Bages**, **Bartomeu Massià** i **Rafael Dauder**, i els impressors foren lionesos: **Bernard Lescuyer**, **Denis de Harsy** i, sobretot, **Corneille de Septgranges**. El llibre no litúrgic ens mostra un fet curiós. És l'edició d'una obra que s'imprimí probablement de manera simultània a Lió, per a editors catalans, i a Magúncia. El que sembla cert és que la idea d'editar el llibre sortí de Barcelona; en efecte, totes dues edicions duen el mateix pròleg, escrit pel ja esmentat escriptor reial Pere Miquel Carbonell. És l'obra del franciscà, *Joannes Vitalis, speculum morale totius sacrae scripturae*. Una obra escrita dos-cents anys abans que reflecteix la tensió espiritual del seu temps, l'autor de la qual podia molt bé haver conegut i tractat Ramon Llull.

Cal esmentar l'edició de l'obra d'aquest últim entre la producció barcelonina de principi del segle XVI. Acuradament planificada, va sortir, probablement, de la iniciativa de l'anomenada **Escola lul·liana de Barcelona**. Pere Posa ja va començar-la en l'època incunabile i van continuar-la **Pere Miquel** i **Carles Amorós**.

L'activitat del provençal Carles Amorós omple tota la primera meitat del segle XVI. Sembla que no era pas llibreter, per això les obres que imprimí no són el resultat de les seves preferències, sinó de les de les persones que

li feien els encàrrecs. De tota manera, els seus treballs revelen, més que els de cap altre tipògraf, l'ambient cultural de la Barcelona renaixentista i ens permeten de fer-nos una idea més justa del nostre panorama cultural. Com ja he dit, no érem capdavanters en el moviment bibliogràfic, però tampoc no en vivíem absents. Amorós imprimí alguns llibres importants en català o sobre tema català, com la primera edició completa de les obres d'Ausiàs Marc, el 1543; les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, el 1534; el text llatí dels *Usatges*, el 1544, i les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell, el 1547. A més, publicà un respectable nombre d'obres de caràcter popular en llengua catalana i una bona colla de constitucions de cort. Publicà també diverses edicions de Nebrija per a ús dels humanistes (o dels aprenents d'humanista) del país i, en llengua castellana, algunes obres molt importants com la *Celestina*, el *Marco Aurelio o Despertador de príncipes* d'Antoni de Guevara (1532) i, sobretot, l'edició prínceps de les poesies de Joan Boscà i de Garcilaso de la Vega, el 1543, obra de gran valor bibliogràfic per la seva significació en la literatura espanyola.

A més d'Amorós cal fer, ni que sigui sumàriament, esment d'altres dels tipògrafs més representatius de l'època als Països Catalans: **Pere de Montpezat**, que publicà el 1534 la versió castellana del *Cortigiano* de Baldassare Castiglione, feta per Joan Boscà, i, el 1549, l'obra del jurista vigatà Jaume Callís; **Jaume Cortey**, que imprimí el 1562 la *Crònica* de Muntaner i posteriorment s'associà amb **Claudi Bornat**; i el mateix **Bornat**, d'origen francès, del qual podem destacar les *Constitutiones* del Concili provincial de Tarragona del 1555, publicades el 1557. De la resta de la producció de Bornat -més de cent cinquanta obres impreses o editades- citarem: *Praelectiones e graecis interpretibus haustae* (1563), *Ordinarium Barcinonense* (1569), *Libro de la historia y milagros hechos a invocacion de nuestra señora de Montserrat* (1556) i l'*Ars Brevis* de Llull (1565). Del francès **Jaume Cendrat** podem esmentar el *Lexicon, seu Dictionarium* de Nebrija (1589), *De octo orationis partibus*, d'Erasmus (1591) i el *De Catalonia* de l'humanista barceloní Francesc Calça (1588).

Dels impressors valencians, que en general tenen una producció de més importància i qualitat que els barcelonins, cal citar: **Joan Jofré**, occità que imprimeix la *Gramàtica* de Nebrija el 1518 i la primera edició de *Blanquerna* el 1521; el castellà **Diego de Gumiel**, que publica diverses obres lul·lianes i, el 1515, l'*Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentiae*, que inclou la primera edició, fragmentària, de la crònica de Jaume I; el també castellà **Jorge Costilla**, que imprimeix la *Suma de todas las crónicas* de Narcís Vinyoles (1512); la *Vita Christi* d'Isabel de Villena i la segona edició del *Cancionero general*, amb un nombre discret —catorze— de peces en català (1514), i el *Libro del juego de las suertes* (1515); i **Joan Mey**, impressor i llibreter que publica, el 1538, l'edició catalana de la *Crònica* de Pere Antoni Beuter i, el 1557, la *Crònica* de Muntaner.

A més de les obres encarregades pels editors, els impressors treballaven un tipus diferent de producció en què sovint feien constar la clàusula *sumptibus propriis*. Moltes vegades es tractava d'obres que tenien una venda assegurada o una demanda constant —fulletons, estampes, naips...— i que l'impressor feia sortir de les seves premses en èpoques de poca feina. Eren treballs que contri-

buïen a sostenir econòmicament l'empresa i als quals, sovint, es feia servir el català: edicions dels *Set salms penitencials*, les anomenades «petites hores romanes», rudiments de gramàtica i beceroles. Entre aquest tipus d'obres hi devia haver, segurament, una quantitat de petites impressions destinades al servei de les administracions civil i religiosa i a la vida comercial. No cal dir que, de tota aquesta producció, és molt rar trobar-ne gaires exemplars, fet explicable atesa la seva fragilitat i el continu ús que se'n feia. Tallers tan importants com els de Carles Amorós o de Pere Montpezat tingueren una gran activitat al marge de la producció pròpiament bibliogràfica, amb la manufactura de naips, estampes i ventalls.

Resumint el que és la impremta catalana del període postincunable cal dir que aquí, com a bona part d'Europa els impressors solien ésser nòmades, de pocs recursos econòmics i sovint forasters: alemanys, italians, francesos, flamencs o castellans. Es limitaven a oferir el seu art a qui financés l'edició, que era, en últim terme, qui en portava la iniciativa. Aquests finançadors no eren precisament els grans capitalistes del país. Aquests preferien d'associar-se amb els armadors i invertir en el comerç mediterrani i atlàntic. La producció tipogràfica va anar a càrrec d'empresaris més modestos, que prefiguren l'actual editor. De vegades l'empresari era un mercader espavilat per a qui el llibre imprès constituïa una mercaderia més, fins i tot avantatjosa. Altres cops, la subvenció procedia del mecenatge, motivat per simpatia ideològica, amistat o les raons que fos. Encara hi havia l'Església i les institucions, que necessitaven uns llibres determinats per a llurs membres, funcionaris o súbdits. Això sí, tots ho consideraven com un negoci i procuraven extreure'n el major rendiment, tant crematístic com, molt sovint, doctrinal.

El segle XVII

En deixar aquesta primera època del llibre renaixentista cal fer un nou incís per indicar que, d'ara endavant, la impremta catalana i el llibre en català tindran cada cop menys relació. Fins ara el volum de publicació en català havia estat considerable, malgrat que moltes de les disciplines s'expressaven usualment en llatí. Durant la segona meitat del segle XVI i tot el XVII, el català va anar perdent terreny progressivament. Les impremtes catalanes, segurament per raons de rendibilitat, es dedicaren a la manufactura d'obres en castellà: *Celestinas*, *Quijotes*, *Lazarillos* i una pila immensa de *cancioneros* i *comedias*, al costat de novel·les d'aventures, llibres de devoció i d'especulacions místiques. Això és el que es venia i era objecte d'exportació, i també de consum interior. Si l'editor havia publicat en llatí era perquè la demanda li feia veure-hi una operació rendible. Per la mateixa raó, ara ho farà en castellà. Tampoc en fou aliena la situació política.

Sigui per la causa que sigui, el castellà esdevingué el principal competidor del català i acabà imposant-se. El català anà reculant de mica en mica en tots els camps, llevat del de les publicacions populars, en el sentit més rigorós del terme. Més que de llibres es tractava de fulls solts, fascicles, volums petits

i, per regla general, poc acurats. Anaven dirigits a un públic nombrós, marginal de la cultura amb majúscula, que, per tant, ignorava o no acabava d'entendre bé el castellà. Ultra les ja esmentades, entre aquestes publicacions populars hi havia el que els inventaris de les imprentes anomenaven «franselms» i «isopets». Els primers eren edicions del *Llibre de bons amonestaments*, obra escrita en vers pel que havia estat franciscà, convertit després a l'islamisme, fra Anselm Turmeda; es feien servir com a llibre d'escola. *Isopet* era el nom donat a la molt popular traducció catalana de les faules d'Isop. Eren textos que s'adeien a la mínima instrucció del poble i pretenien ajudar petits i grans a aprendre a llegir i a pensar (o a no pensar, com algú ha comentat). Hi havia, a més, el servei religiós: catecismes, goigs, quaresmes, vides de sants, reflexions morals... Finalment, els almanacs que predeien el temps (pluges, pedres, seques...) als pagesos i els llibres de comptes fets, models de cartes i coses per l'estil. Per fer-nos-en una idea: comptant sobre un total de mil fitxes de llibres impresos a Barcelona al segle XVII, en trobem 672 en castellà, 222 en llatí i 112 en català.

Amb el segle XVII s'inicia una davallada generalitzada de la tècnica i del gust artístic en el món de la impremta, de cap manera exclusiva del nostre país. Comença alhora una època d'esplendor literària que tipogràficament, en canvi, serà d'una mediocritat notòria. L'interès dels textos no es correspon amb el mèrit tipogràfic dels llibres: el paper és bast i de pasta poc consistent; els tipus, grollers i mancats de caràcter; la tinta, dolenta i corrosiva. La multiplicació de tallers i l'augment de les tirades també pogueren contribuir a rebaixar el nivell qualitatiu de la producció.

Segurament que la situació econòmica del país fou una de les causes, i no pas la més petita, d'aquesta decadència. La impremta catalana, com la de la resta de la península, pateix una contradicció que a primera vista semblaria inexplicable si no la situéssim enmig de la crisi econòmica, que és conseqüència de la crisi política: a mesura que passa el temps, el treball dels impressors empitjora en qualitat i la seva tècnica recula progressivament.

El llibre i el paper, que fins ara s'havien lliurat d'impostos, pateixen les conseqüències de la depauperació de les arques de l'Estat. D'altra banda, el control de la censura, estricta i quasi ferotge, veda sovint (moltes vegades per causes arbitràries) la venda d'una edició, tot i ésser ja impresa, amb les despeses consegüents. La Inquisició va suposar un cop mortal per a la impremta. No sols es persegueixen els impressors i els llibreters, sinó que se censuren per milers tots aquells llibres que puguin tenir algun parentiu amb doctrines més o menys heterodoxes. Es veuen judaïtzants pertot arreu; la censura prèvia, instaurada pels Reis Catòlics i enrobustida per Carles I, posa mil i una dificultats a la impressió de llibres. S'estableix així un estat de temor tan greu que ningú gosa arriscar els seus diners. La reforma luterana multiplica els excessos inquisitorials: tot el que arriba d'Alemanya o dels Països Baixos és mirat amb recel.

Tot i això, podem trobar tipògrafs que mantenen una certa dignitat i prestigi: **Jeroni Margarit**, amb la *Crònica de Pujades* (1609); **Esteve Lliberós**, que el 1617 publica l'obra de Miquel Agustí, el Prior, *Llibre dels secrets d'agricultura*; i Llorenç Déu, que estampa el 1623 la *Expedición de los catalanes y arago-*

neses contra turcos y griegos de Francesc de Montcada. A València destaquen: **Pere Patrici Mey**, un altre membre —potser el millor— de la dinastia d'impressors, que el 1604 publica la *Crónica* de Beuter en castellà i, el 1613, los *Anales del reino de Valencia* de Diago; i **Antonio Bordázar**, impressor i erudit, que imprimí una *Ortografia española*, el 1628, i la *Planificación de la imprenta del rezo sagrado*, ambdues obres d'ell mateix. Ell i son pare Jaume són els representants més remarcables de la impremta catalana de l'època.

Durant tot aquest temps trobem, tant a Barcelona com a València, un reguitzell d'impressors i llibreters que es mostren molt actius publicant moltes de les grans obres de la literatura castellana coetània, en edicions que han esdevingut importants: *La Galatea*, el *Quijote* i les *Novelas ejemplares* de Cervantes, una gran quantitat de col·leccions de comèdies de Lope de Vega, el *Guzmán de Alfarache* de Mateo Alemán, moltes edicions d'obres del pare Luis de Granada, alguna de les parts de les comèdies de Calderón, i el *Marcos de Obregón* de Vicente Espinel.

Refloriment de la impremta al S.XVIII

Calgué esperar el regnat de Carles III, a la segona meitat del segle XVIII, per veure reflorir tant la impremta catalana com la de la resta de la península. Vingut d'Itàlia per ocupar el tron d'Espanya, afavorí impressors, gravadors de matrius, fonedors de lletres i tothom que es relacionés amb l'art de la impremta, mitjançant diverses franquícies, exempcions i privilegis que permeteren una renaixença de la tipografia, i l'abandonament de l'estat de prostració formal que arrossegava des de finals del segle XVI.

A València continuà la impremta de Bordázar, la dels Orga i d'altres, amb nova empena. Sobresortí d'una manera especial la que **Benet Montfort** fundà el 1751 i a la qual es deuen algunes de les obres mestres de la tipografia del segle XVIII. També a Barcelona es deixà notar el millorament general de l'època i s'hi produïren obres remarcables.

Hi ha un tret que lliga, per la qualitat, aquesta impremta il·lustrada amb la perfecció de la impremta cinccentista: el gravat ornamental del llibre. Durant el segle XVI s'havia arribat a la perfecció en la xilografia. El segle següent, enmig de la pobresa de la seva tipografia, mantindrà un alt nivell pel que fa a l'ornamentació. L'extraordinària bellesa i magnificència de molts frontispicis i portades gravades al coure compensen, en part, els defectes de la resta del llibre. Durant el segle XVIII, els artistes continuaren il·lustrant els llibres amb belles portades i làmines que traduïen en imatges de valor històric i artístic inestimable textos i esdeveniments destacats. Els primers gravadors havien estat flamencs i al seu costat feren l'aprenentatge molts artistes autòctons d'arreu de la península. Així, ja al segle XVIII, comptem amb importants gravadors catalans, valencians i mallorquins: **Ballester, Selma, Muntaner, Moles i Esteva**, que gravaren al burí un sens fi de làmines precioses per il·lustrar llibres i fulletons.

Podríem dir que el màxim exponent de la producció tipogràfica barcelonina és, des d'aquest punt de vista, la *Máscara Real*, sortida del taller de **Tomàs Piferrer** el 1764. La impressió és excel·lent i impecable, i l'acompanyen un seguit de vinyetes, làmines i altres ornamentacions gravades sobre dibuixos de Francesc Tramulles. Capçaleres, inicials i vinyetes van ésser cisellades per Pasqual Pere Moles, mentre que el frontispici i les onze làmines són obra de Defhert. Es tracta d'una obra mestra del gravat i de l'art tipogràfic, amb la qual pot cloure's brillantment aquest recorregut per la història del llibre català durant el Renaixement i el Barroc.